

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБСТАВИН, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ

Гудачок Сабріна Романівна

студентка

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

Фурик Богдана Юріївна

асистент кафедри кримінального права та

правоохоронної діяльності

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

В сучасному суспільстві питання правової відповідальності стають дедалі більш актуальними та важливими. Однак, в рамках вивчення кримінального права, важливо враховувати не лише самі правопорушення, а й обставини, які можуть виключити кримінальну протиправність діянь. Сутність цього аспекту є важливою для розуміння того, як справедливість і правосуддя враховують конкретні обставини у визначенні ступеня вини та відповідальності особи.

Визначення терміну "обставини, які виключають кримінальну протиправність діяння" має велике значення, оскільки дозволяє узагальнити загальні характеристики таких обставин, визначити їх спільні риси та одночасно залишає простір для подальшої диференціації їх видів та адаптації до зростаючих суспільних потреб. Зауваження науковців, що незалежно від того, у яких нових сферах суспільного життя з'являються відповідні обставини, які виключають протиправність діянь, підкреслює правильність їх включення до загального поняття.

У сучасній вітчизняній науці існують різноманітні визначення терміну "обставини, які виключають кримінальну протиправність діяння", і ці різноманітні підходи включають:

– Діяння, що заподіюють шкоду охоронюваним законом правам та інтересам особи, суспільства, держави, однак не є злочинними у зв'язку із суспільною корисністю (прийнятністю) та дозволеністю законодавством України, тому й виключають кримінальну відповідальність (Н. В. Лісова)¹.

– Під обставинами, що виключають кримінальну протиправність діяння розуміються такі обставини, наявність яких перетворює зовнішньо схожі зі злочинами діяння в правомірні, а деякі – навіть в суспільно корисні (Ю. М. Ткачевський).

– Обставинами, що виключають кримінальну протиправність діяння в силу відсутності протиправності і вини, визнаються дії (бездіяльність), хоча

¹ Андрусак Г. (2016) *Визначення поняття обставин, що виключають злочинність діяння, у кримінальному праві України*. Історико-правовий часопис. № 1 (7). С. 152-158.

й зовнішньо подібні до діянь, передбачених кримінальним законом, та виявляються в заподіянні шкоди правоохоронюваним інтересам, але вчинені особою при здійсненні свого суб'єктивного права, виконанні юридичного обов'язку чи виконанні службового обов'язку з додержанням умов їх правомірності (С. Ф. Побігайло).

– Під обставинами, що виключають злочинність діяння, розуміють діяння, які за своїми зовнішніми ознаками мають схожість з діяннями, передбаченими кримінальним законом як злочин, і які за певних умов вважаються правомірними (П. С. Матишевський).

– Обставинами, що виключають злочинність діяння, є обставини, за яких формально протиправне діяння не є злочином в силу відсутності одного з таких його ознак, як суспільна небезпека чи винність (І. Є. Звечаровський).

– Обставини, що виключають злочинність діяння – це передбачені КК, а також іншими законодавчими актами зовнішньо схожі зі злочинами суспільно корисні (суспільно прийнятні) і правомірні вчинки, які здійснені за наявності певних підстав і виключають злочинність діяння, а тим самим і кримінальну відповідальність особи за заподіяну шкоду (Ю. В. Баулін)².

Кримінальний кодекс 2001 року вперше визначив зазначені обставини як самостійний розділ VIII Загальної частини, під назвою "Обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння". Їх перелік – необхідна оборона, уявна оборона, затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, крайня необхідність, фізичний або психічний примус, виконання наказу або розпорядження, діяння, пов'язане з ризиком, виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації, виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. Цей перелік представляє суттєвий крок у розвитку кримінально-правового законодавства, оскільки надає більш деталізоване та широке визначення таких обставин порівняно із Кримінальним кодексом 1960 року, який обмежувався лише необхідною обороною, крайню необхідність та затримання злочинця³.

Перелік зазначених обставин значно розширений, охоплюючи більш широкий спектр ситуацій, в яких може виявитися виправданою дія особи. У порівнянні з попереднім кодексом, новий документ враховує різноманіття обставин, які можуть впливати на оцінку протиправності діянь, і тим самим відкриває дорогу для більш гнучкого та справедливого правосуддя. Це відображає розуміння потреб сучасного суспільства та стрімке розвиток кримінального права для адаптації до нових реалій та викликів⁴.

Вважається, що дії, які відповідають вимогам кримінального закону стосовно обставин, що виключають кримінальну протиправність, не лише не є кримінально протиправними, але також мають соціальну корисність,

² Кримінальне право України: Загальна частина: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів, докторантів, наук.-пед. працівників юрид. фак. закл. вищ. освіти. (2019) *Видання 2-ге, змінене та доповнене*. Львів, 666 с.

³ Мокрицька І. Я. (2002) Обставини, які виключають злочинність діяння за новим КК України. *Наукові записки. Том 20. Спеціальний випуск*. с. 344-346.

⁴ Кримінальне право України: Загальна частина : підручник. Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. (2010) *4-те вид., переробл. і допов. X. : Право*, 456 с.

оскільки їх спрямовано на захист тих відносин, які охороняє Кримінальний кодекс.

Водночас можливі випадки дій, оцінка яких як суспільно корисної поведінки виключається, особливо, якщо врахувати наслідки, що виникають в результаті вчинення відповідних дій. Йдеться, наприклад, про позбавлення життя малолітнього у процесі реалізації права на необхідну оборону, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження невинуватій особі у стані уявної оборони, заподіяння шкоди здоров'ю або власності особи навіть з її згоди, окремі випадки крайньої необхідності, виконання наказу або правомірного застосування зброї.

Отже, обставини, які виключають кримінальну протиправність діянь, охоплюють законну поведінку, що може бути визнана як соціально корисна або, у випадку її позитивної спрямованості, як соціально припустима (доцільна, прийнятна).

Необхідно розрізняти обставини, які виключають кримінальну протиправність діянь, від інших ситуацій, що виключають кримінальну відповідальність і від випадків звільнення від кримінальної відповідальності. Якщо в обставинах, що виключають кримінальну протиправність діяння, відсутні ознаки складу кримінального правопорушення, то звільнити особу від кримінальної відповідальності можна тільки, якщо у вчиненому нею діянні всі ці ознаки складу, навпаки, наявні⁵.

Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння характеризуються низкою загальних ознак.

Перша ознака полягає в тому, що всі вони являють собою свідомі і вольові вчинки людини у формі дії (наприклад, при необхідній обороні) або бездіяльності (наприклад, ненадання допомоги при виконанні наказу). Виняток становить лише заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у результаті непереборного фізичного примусу, якщо внаслідок такого примусу особа не могла керувати своїми вчинками.

Другий аспект включає в себе схожість зовнішніх, об'єктивних ознак скоєного діяння та відповідного правопорушення. Наприклад, ситуація, коли позбавлення життя відбувається під час необхідної оборони, може збігатися за зовнішніми ознаками з вчиненням вбивства. Також можна відзначити, що заподіяння смерті небезпечному злочинцю правоохоронцем під час його затримання може мати схожі об'єктивні ознаки з видимими проявами перевиттєння влади та інші подібні ситуації.

Третя ознака визначає соціальний зміст зазначених вчинків. Хоча Кримінальний кодекс не надає прямого визначення цього аспекту, однак аналіз соціальної характеристики необхідної оборони, крайньої необхідності та інших обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння, базується на оцінці мотивів, цілей та прийнятних засобів для їх досягнення. Більшість цих вчинків вказують на їх соціальну корисність, але це не виключає можливості, що у деяких випадках вони можуть не бути суспільно корисними. У таких ситуаціях їх вважають соціально допустимими (прийнятними), або, як іноді виражають, суспільно нейтральними, але доцільними.

⁵ Дудоров О.О., Хавронюк М.І.(2014) Кримінальне право: Навчальний посібник. *За заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте. 944 с.*

Четверта ознака стосується юридичної форми розглядуваних вчинків, яку переважно визначає Кримінальний кодекс шляхом відмови від кваліфікації як кримінального правопорушення. Більшість досліджуваних вчинків у КК характеризуються початком формулювання «не є кримінальним правопорушенням...». Позитивне оцінювання їх юридичної форми полягає в тому, що всі вони є правомірними діями.

Нарешті, п'ятий аспект описує кримінально-правові наслідки вчинення таких правомірних дій. Зокрема, основним наслідком є їх невизнання як кримінальних правопорушень, що призводить до виключення самої кримінальної відповідальності, і, відповідно, звільнення від кримінальної відповідальності за завдану шкоду⁶.

За змістом правомірності обставини, що виключають злочинність діяння, можна поділити на три види:

- Дії, спрямовані на захист особистих благ та суб'єктивних прав людини, таких як життя, здоров'я, свобода, право власності та недоторканність житла, а також на захист благ, прав і свобод людини та інших осіб, громадських і державних цінностей, визнаються як дії, що входять у сферу необхідної оборони.

- Дії, що впливають із виконання службових, посадових або професійних обов'язків, та формують основні компоненти таких обставин, як затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, фізичний або психічний примус, виконання наказу або розпорядження та виправданий ризик.

- Дії, спрямовані на захист від можливої шкоди, яка може виникнути в результаті стихійних сил або дій іншої особи, а також захист від нападу тварини, описуються терміном "крайня необхідність"⁷.

Узагальнюючи вищевикладене матеріал, можна зазначити, що обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, включають в себе захист особистих та суспільних інтересів. Існує безліч визначень поняття обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння". Усі ці визначення вважаються правильними і виокремлюють загальні ознаки таких дій, що дозволяє відрізнити їх від кримінальних правопорушень. Це різноманіття підходів підкреслює складність та багатогранність цього поняття. Об'єктивне врахування загальних рис і відмінностей у різних визначеннях дозволяє належним чином розуміти і визначати, коли дії можуть бути визнаними правомірними в контексті визначених обставин.

⁶ Баулін Ю.В.(2014) Обставини, що виключають злочинність діяння. *Вісник Асоціації кримінального права України. № 1(2)*. с.132-148.

⁷ Кримінальне право України. (2020) Загальна частина : підручник. А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; *МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків*. 428 с.